Bijzondere grondbewonende lichenen langs het spoor bij Ede

Henk-Jan van der Kolk

Inleiding

De Nederlandse spoorwegen herbergen interessante biotopen voor mossen en lichenen, die echter vaak lastig te vinden of moeilijk toegankelijk zijn. Oudere en met metaal verontreinigde spoorbeddingen zijn dikwijls rijkelijk begroeid met *Stereocaulon* (korrelloof) en andere metaalminnende korstmossen. Daarnaast bevindt zich parallel aan de spoorlijn soms een interessant terrein dat afwijkt van de rest van de omgeving. Vaak gaat het om een smalle strook begroeid met heide of andere struikvegetatie. Af en toe bestaat deze strook uit lemige grond of andersoortig zandig terrein: potentiële groeiplaatsen voor weinig voorkomende grondbewonende lichenen. De afgelopen twee jaar zijn de interessantste plekken langs het spoortraject tussen Ede en Wolfheze bezocht. In het bijzonder op twee locaties werden zeldzame soorten aangetroffen. In dit artikel worden deze twee terreinen en hun zeldzame grondbewonende lichenen beschreven.

Sysselt

Het eerste gebied ligt ten zuiden van het bos de Sysselt, net ten oosten van de kruising van de spoorlijn met de A12. Het terrein loopt over een lengte van 200 meter parallel aan de spoorlijn en is nog geen 50 meter breed. Een gedeelte is begroeid met struikhei. Voor een groot deel bestaat het terrein echter uit plekken die afgeplagd zijn, waardoor lemige grond met kiezelstenen is blootgelegd. De bodem is hier begroeid met verspreide heidestruiken, grassen, lichenen en mossen, waaronder *Pogonatum nanum* (kleine viltmuts).

Figuur 1: Thalli van *Dibaeis baeomyces* (roze heikorst) tussen heidestruiken op lemige grond.

Figuur 2: Fertiel thallus van *Dibaeis baeomyces* (roze heikorst).

Tijdens een bezoek in het voorjaar van 2012 bleek op de lemige grond massaal *Dibaeis baeomyces* (roze heikorst) te groeien. Later werden op een enkel thallus ook apotheciën aangetroffen. *D. baeomyces* staat als ernstig bedreigd op de Rode Lijst, maar is recentelijk op diverse locaties verspreid door het land weer aangetroffen (Aptroot et al. 2011). De groeiplaats langs het spoor betekent de eerste vondst van *D. baeomyces* op de zuidelijke Veluwe in 50 jaar. In 1961 werd de soort voor het laatst in deze streek gemeld van het Ginkelse Zand (door D. Touw, det. A. Aptroot, nat. herb. Leiden).
Een tweede opmerkelijke soort die op het terrein langs de Sysselt gevonden werd, is *Absconditella trivialis* (leemkroesje). De kleine apotheciën van deze onbestendige soort groeiden op een algenlaag op lemig zand. Het betreft, na twee vondsten in 1999, de derde vindplaats van deze soort in Nederland. De eerdere vondsten werden gedaan bij Bergen aan Zee in een grazige duinvallei (door M. Brand) en op leemhoudend zand in Oost-Groningen (door K. van Herk, herb. K. van Herk).

Op de algenlaag werd ook *Epigloea soleiformis* gevonden. De peritheciën van deze onopvallende soort zijn in het veld enkel zichtbaar als minuscule zwarte puntjes, die in een laag slijmerige algen zijn ingezonken.Tenslotte is de begroeiing van het spoorbed vermeldenswaard. Grote delen zijn overgroeid door *Stereocaulon nanodes* (spoorkorrelloof). Daarnaast werd ook een enkel exemplaar van *Stereocaulon pileatum* (staafkorrelloof) gevonden. Andere delen van het spoor tussen Ede en Wolfheze zijn eveneens sterk begroeid met *Stereocaulon*. Zo bleek de 'grijze verkleuring' langs het spoor net ten westen van Wolfheze inderdaad ook *S. nanodes* te zijn.

Station Ede-Wageningen

Het tweede interessante gebied ligt net ten oosten van het treinstation Ede-Wageningen. Langs het spoor ligt hier een braakliggend en met metalen verontreinigd terrein met zand en kiezelstenen. Slechts kort geleden was deze locatie nog in gebruik als het oostelijkste deel van het rangeerterrein, behorend tot het station. Dit gedeelte van het rangeerterrein is echter enkele

Figuur 3: Verstoord, zandig terrein nabij station Ede-Wageningen.

jaren geleden gesloopt, in het kader van de herinrichting van Ede-Zuid en het ENKA terrein (fabriek Eerste Nederlandse Kunstzijdefabriek Arnhem). Het terrein bestaat nu uit walletjes die al langere tijd onaan geroerd zijn, en een zandvlakte die nog regelmatig in meer of mindere mate bereden wordt door vrachtwagens. Een verlaten kopspoor is het enige overblijfsel van het voormalige rangeerterrein. Het zand is iets leemhoudend, en begroeid met vaatplanten en mossen, waaronder *Aloina aloides* (gewoon aloëmos).

Op het kale zand groeit zowel *Geisleria sychnogonoides* (leemstippel) als *Thrombium epigaeum* (heidestippel). *G. sychnogonoides* werd in 1992 op een op de heide achtergelaten oud legeroverhemd nieuw voor Nederland gevonden (Spier 1992), maar is sindsdien op verschillende plekken opgedoken (verspreidingsatlas.nl). Kenmerkend voor de soort zijn het lichte thallus met bruine tot zwarte ingezonken peritheciën en meest viercellige sporen.
Spectaculair was de vondst van *T. epigaeum*, die op delen van het terrein zelfs een mozaïek vormt met *G. sychnogonoides*. *T. epigaeum* wordt gekenmerkt door een groen thallus, ingezonken zwarte peritheciën, de aanwezigheid van parafysen en eencellige sporen. Bij droogte is het thallus glad en onopvallend, maar in vochtige toestand is het slijmerige groene thallus al vanaf een afstandje zichtbaar. De soort is slechts viermaal eerder in Nederland vastgesteld. Twee waarnemingen hebben betrekking op meer dan 100 jaar oud herbariummateriaal, dat in de omgeving van Rhenen is verzameld (nat. herb. Leiden). Meer recentelijk is de soort twee keer in Noord-Brabant vastgesteld. In 1999 werd zij op open lemig zand in de leemkuilen bij Udenhout gevonden (door M. Brand). In 2000 werd *T. epigaeum* vastgesteld in Ekkersrijt bij Eindhoven, eveneens op lemig zand (door P. van den Boom, herb. P. van den Boom). Dat de soort desondanks als verdwenen op de Nederlandse Rode Lijst staat, is niet verwonderlijk. De potentiële groeiplaatsen zijn nogal onbestendig en worden nauwelijks of alleen bij toeval door lichenologen bezocht. In het buitenland is *T. epigaeum* eveneens een schaarse soort,

die zowel op verstoorde terreinen alsook op bijvoorbeeld zandige steilkantjes langs paden voorkomt (Smith et al. 2009; Wirth et al. 2013).
Er werden nog enkele andere grondbewonende korstmossen aangetroffen. Op de walletjes die langere tijd onaangeroerd waren gebleven, groeide, naast algemene soorten als *Cladonia scabriuscula* (ruw heidestaartje) en *Peltigera didactyla* (soredieus leermos), ook de onopvallende *Steinia geophana* (ruderaalkorst).

Figuur 4: Mozaïek van *Geisleria sychnogonoides* (leemstippel) en *Thrombium epigaeum* (heidestippel).

Toekomst voor *Dibaeis* en *Thrombium*?

Al twee jaar lang is *D. baeomyces* te bewonderen langs het spoor bij Ede. Hoewel het lemige terrein steeds meer vergrast, zal deze grondbewoner zich er naar verwachting nog wel een tijdje kunnen handhaven. Hopelijk is het voor de soort mogelijk om zich in die tijd op meer plekken op de Veluwe te vestigen. Dat dit zeker kan, bewijst de vondst van enkele thalli op een plagplek in het gebied de Hindekamp, 4 kilometer ten noorden van de groeiplaats in de Sysselt (door H. van der Kolk, 2012). Deze vondst geeft hoop dat *D. baeomyces*, profiterend van plagactiviteiten, in de toekomst op meer plekken op de Veluwe en in het land te vinden zal zijn. Het is daarom nuttig om in de nabije toekomst meer plagplekken te controleren op het voorkomen van deze fraaie soort.
Het is twijfelachtiger of *T. epigaeum* in Nederland bestendige populaties kan opbouwen. De soort lijkt in ons land afhankelijk van verstoorde terreinen en zal naar alle waarschijnlijkheid verdrongen worden als mossen en vaatplanten in de vegetatie gaan domineren. Het is daarom te verwachten dat de soort bij station Ede-Wageningen zal verdwijnen wanneer de werkzaamheden in Ede-Zuid zijn afgerond en het terrein met rust gelaten dan wel bebouwd wordt. Desondanks zullen er ongetwijfeld geschikte groeiplaatsen in Nederland blijven bestaan. Het lijkt daarom slechts een kwestie van tijd en toeval voordat er weer een nieuwe groeiplaats van *T. epigaeum* in Nederland wordt gevonden.

Slotwoord

Langs het spoor bij Ede bleken diverse zeldzame lichenen te groeien. Leek het gebied met lemig zand bij de Sysselt al vóór het bezoek interessant, ten aanzien van het veel zandiger terrein bij station Ede-Wageningen waren de verwachtingen beduidend lager. De vondsten van zeldzame korstmossen op beide terreinen tonen dus aan dat het de moeite loont om zowel lemige als verstoorde zandige terreinen aan een scherpe blik te onderwerpen, en deze niet zomaar voorbij te lopen of ongezien dicht te laten groeien.

Dankwoord

Laurens Sparrius gaf commentaar op een eerste versie van dit artikel. Daarnaast controleerden hij en Peter Kroon enkele determinaties, waarvoor hartelijk dank!

Literatuur

Aptroot A., C.M. van Herk & L.B. Sparrius, 2011. Basisrapport voor de Rode Lijst Korstmossen. BLWG Rapport 12. BLWG, Oude-Tonge.

Smith C.W., A. Aptroot, B.J. Coppins, A. Fletcher, O.L. Gilbert, P.W. James & P.A. Wolseley, 2009. The lichens of Great Britain and Ireland. The British Lichen Society, London. Enlarged Edition. 1046 pp.

Spier L., 1992. Lichenen in en om Amersfoort. Buxbaumiella 27: 39-44.

Wirth V., M. Hauck, M. Schultz, 2013. Die Flechten Deutschlands. Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart. 1244 pp.

Auteurgegevens

H. van der Kolk, Hullenberglaan 9, 6721 AL Bennekom (henk-janvdkolk@hotmail.com)

Abstract

Rare terrestrial lichens along the railway near Ede

At a loamy site near the Sysselt, a woodland area, *Dibaeis baeomyces, Absconditella trivialis* and *Epigloea soleiformis* were found, while on sandy soil near the train station Ede-Wageningen *Thrombium epigaeum*, *Geisleria sychnogonoides* and *Steinia geophana* were found. *Thrombium epigaeum* was classified as extinct on the Dutch lichens Red List of 2011. *Dibaeis baeomyces* has recently been found at other places in the Netherlands as well, and might possibly be found at more sites on the Veluwe in the near future.